

Uvod

Brez trupa – kraj antična je dežela –
stojita v pušči ogromni nogi od kamna.
V pesku natrto obličje. Gube čela,
hlad ustnic pričajo, da je tirana
oblastiželjnost bral kipar globoko.
Vkllesana v mrtev kamen preživela
srce je, ki jo je pojilo, in roko,
ki osmešila jo je, bolj kot posnela.
In na podstavku ta napis je vrezan:
»Ime mi je Ozymandias, kralj kraljev.
Silni, ki moja dela zreš, obupaj!«
Le to se je ohranilo. Okoli kupa
orjaške razbitine se razteza
sam pesek, gladek, gol, brez
konca in kraja.

Percy Bysshe Shelley, *Ozymandias*, 1818*

Stavbe so lahko najdražje stvari, ki jih ustvarijo civilizacije. Če želijo tekmovati z velikimi stavbami tekmecev ali s tistimi iz preteklosti, lahko posrkajo neizmerno količino dela in denarja. Morda se zdi poskus prekositi druge ob tako visokih stroških nekaj zavrženega, toda civilizacij, ki tega niso storile, se ne spominja nihče, vsaj v arhitekturni zgodovini ne. Prav nasprotno, civilizacije, kot sta antični Egipt in Rim, ki so gradile ekstravagantno, se zdijo nepozabne. Zdi se, da gredo

* *Posneti soneti*, slov. prev. K. Rakovec, dostopno na:
<http://posneti.soneti.free.fr> (6.12.2011).

večne stavbe z roko v roki z večnim slovesom, zaradi česar so spomeniki za oblastnike vselej privlačni. Ko mine dovolj časa, se vsi človekovi dosežki zdijo krhki; Shelleyjeva slovita pesem *Ozymandias* kaže privlačnost monumentalnega, a tudi varljivost obeta večne slave. Ena od plati arhitekture je, da nam pokaže, kaj je bilo vladarjem v preteklosti zares pomembno. Druga plat pa je ta, da nam, živim, omogoča živeti na določen način in nam kaže, za kaj nam je kot posameznikom in kot družbi resnično mar. Različne civilizacije delajo različne bilance med tem, kar se jim zdi, da dolgujejo živim, in seganjem čez neposredne želje, da bi si tako ustvarile sloves pri naslednjih generacijah.

Ta zelo kratek uvod nam skuša razložiti, kako se arhitektura loteva svojega početja. Zaradi stavb smo na toplem in suhem. Stavbe so tesno povezane s praktičnimi vidiki življenja, toda »arhitektura« ima tudi kulturno dimenzijo, če se le odločimo, da bomo nanjo pozorni. Prvo poglavje govori o tem, kako so stavbe povezane z našim občutkom o tem, kdo smo. Drugo poglavje razčlenjuje, kako so stavbe narejene, da se zdijo med seboj podobne, zaradi česar lahko prenašajo ustrezna sporočila tistim, ki so »seznanjeni« z določeno kulturo. V tretjem poglavju razmišljamo, zakaj nekatera arhitekturna dela postanejo kulturno pomembnejša od drugih.

Eden od razlogov, zakaj so stavbe še posebej zanimive arheologom, je ta, da so ujete v toliko vidikov življenja. Njihova organizacija nam pove marsikaj o interakciji ljudi v njih, če le znamo ugotoviti, katere skupine ljudi so bile upoštevane in katere izločene. Materiali, iz katerih so stavbe narejene, in način, kako se z njimi ravna, nam lahko prav tako ogromno povedo. Če je prišel kamen od zelo daleč, potem vemo, da je obstajal učinkovit transportni sistem ali da je bil material nekaj posebnega in torej vreden tolikšnega napora. Če ima stavba jekleno konstrukcijo, potem vemo, da sodi v moderno

dobro, kajti stari svet je ni poznal. Stavbe so pomemben del pričevanj, ki nam pomagajo razumeti, kaj se je dogajalo v daljni preteklosti, ogromno pa nam povedo tudi o tem, za kaj nam je dandanes resnično mar. Če kot družba dovolimo, da se avtoceste gradijo čez podeželje, je to zgolj zato, ker je naša skrb za podeželje manjša od naše želje po udobnem potovanju. Kot posamezniki bi se morda odločili drugače, toda stavbe, ki nas obdajajo, ustvarjamo kot družba – glede na tokove in koncentracije denarja, ki kroži, ter preko političnih procesov, ki urejajo odločitve. Kot posamezniki nas večina lahko stori zelo malo, da bi oblikovali grajeno okolje na splošno. V nekaterih okoliščinah koncentracije bogastva in moči sicer omogočijo posameznikom, da odredijo velike spremembe. Za rimskega cesarja Avgusta se je govorilo, da je prišel v Rim, ko se je ta gradil z opekami, po njegovem odhodu pa je bil v marmorju. Tudi Ozymandias (Ramzes II.) je očitno naročal mogočna in obsežna dela. Stavbe so lahko lepe in navdihujoče, a ko so zgrajene (ne le zamišljene), imajo vselej ekonomski in politični vidik, pa tudi estetski. Obstajajo še drugi vidiki, denimo tehnični. Ali bo stavba stala? Bo zadrževala dež? Bo ohranjala toploto? Se bo pregrevala? Jo lahko uporabim kot prostor, kjer bom živel tako, kot si želim? Ali želim biti tip človeka, ki živi v takšni stavbi?

Ker ima stavba vse te vidike, lahko pišemo o arhitekturi tako, da osvetlimo katerega od njih. Ena od možnosti je zgodovina stavbne tehnologije. To je zgodba o napredku, saj so tehnično bolj dovršeni načini gradnje nadomestili primitivnejše. Tu obstajajo pomembni koraki naprej, denimo uvedba cementa in oboka ter prikaz novih tipov stavb, ki so jih te inovacije omogočile. A v tej zgodbi ne vidimo, da je v določenem obdobju tehnično naprednih le malo stavb. Večina jih je zgolj običajnih in se ne zrušijo ali prenehajo biti uporabne v trenutku, ko se zgodi tehnični napredek. Tako kot mnogo Evropejcev živi v hišah, zgrajenih pred sto ali še več leti, tudi

obokane strukture antičnega Rima, zaradi katerih se Rimljanov dandanes še posebej spominjamo, niso bile gradnje, ki bi prevladovale mestu; skorajda vse slovite rimske strukture pravzaprav izhajajo iz precej poznega obdobja zgodovine rimskega cesarstva in so bile večini Rimljanov neznane. Pomembno je, da so bile neznane tudi edinemu rimskemu piscu o arhitekturi, katerega dela poznamo: Vitruviju. Živel je prezgodaj.

Tehnične plati lahko izključimo ali potisnemo v ozadje. Potem lahko zgodovina arhitekture postane zgodba o različnih stilih gradnje. Določena oblika se v teku časa postopno pretvori v drugo. Ta tip zgodovine zveni, kot da želja po spreminjanju in razvijanju obstaja v samih arhitekturnih oblikah. Tradicije dozoriijo, arhitekti preizkusijo nove možnosti, med katerimi so nekatere sprejete kot izboljšave, drugi jih nato posnemajo, dokler tudi te ne postanejo zastarele. Takšen pristop lahko vodi k pretiranemu ukvarjanju s stilistično analizo, ki lahko spregleda dejstvo, da obstaja tudi praktični razlog grajenja. Prav tako lahko vodi k zapostavljanju družbenih in ekonomskih vidikov, ki znajo biti zanimivi in so včasih gotovo najpomembnejši vidik gradnje. Obstaja tudi zapleteno dejstvo, da so stvari drugačne, če jih gledamo od blizu ali od daleč. Kar se nam zdi postopna sprememba preko teka stoletij, je morda bil v svojem času precej buren proces. Za ljudi je vselej nenavadno, da spremenijo načine delovanja, in ko prevlada nova ideja, se pogosto zgodi, da generacija ljudi ostari in ni več aktivna, mlajši, pregneteni z novo idejo, pa prevzamejo orodja. Ali se zdi sprememba postopna ali nenadna, je lahko odvisno od tega, kako daleč smo od samega dogodka. Tragedija je farsa v velikem planu.

V svetu obstaja ogromno arhitekture tako iz bližnje kot daljne preteklosti. Nemogoče jo je zbrati v celoti in jo predstaviti bralstvu, še posebej v zelo kratkem uvodu. Nujno je narediti

izbor, toda stavbe, ki jih bomo izbrali, se bodo razlikovale glede na zgodbo, ki jo želimo povedati. Namen te knjige je razpreti načine razmišljanja o arhitekturi, ki kažejo, kako bogata je ta tematika, kar pa lahko včasih prinese zmedo. Sledeča poglavja govorijo o različnih temah, predstavil pa sem tiste stavbe, s katerimi sem hotel podpreti določena stališča. Upodobljene stavbe tako niso urejene kronološko. Da bi podal idejo zaporedja, po katerem so se stvari dogajale, sem na koncu knjige dodal časovno razpredelnico. Opazili boste, da obstaja/je vključenih več primerov sodobne arhitekture kot tiste iz daljne preteklosti. Razloga sta dva. Prvi je ta, da dandanes enostavno stoji več stavb sodobnega datuma. Drugi je ta, da smo bolj zainteresirani za stvari, ki so nam bližje. Če gledam na piramido kot na stavbo, ki predstavlja denimo tri tisoč let trajajočo civilizacijo, potem se zdi, da je, grobo vzeto, prikaz ustrezen. Če pa bi enak pristop privzel k arhitekturi zadnjih treh tisoč let, bi čutil, da je prikaz smešno neustrezen. Bilo bi burkasto in komično, če bi evropsko arhitekturo povzeli z enim samim spomenikom. Srednjeveške katedrale so veliki spomeniki s sredine tega obdobja, toda ne bi se mi zdelo primerno predstavljati jih kot edine stavbe, ki so bile resnično pomembne.

Stališče pisca je seveda vsebovano v narejenem izboru in moj izbor oblikuje moja zatopljenost v zahodno kulturo in njeno oblikovanje. Možna in verodostojna so tudi drugačna stališča in ta bi ustvarila drugačen izbor. A to ne pomeni, da so tukaj predstavljene ideje zgolj osebnega pomena. Povezujejo se s tradicijo, ki je prestala mnoge spremembe in razvojne stopnje; tiste, ki so nam najbližje, se morda zdijo tudi najpomembnejše. Morda nam računalnik, televizija in telefon niso dali le novih načinov življenja, temveč tudi nove načine človeškosti v globalnem sistemu mrež. Z druge perspektive pa se lahko ta sodobni razvoj zdi kot nadaljevanje težnje, ki se je razvijala zadnjih dvesto ali petsto let.

Splošna kronologija

Jezik arhitekturne zgodovine vsebuje izraze, ki označujejo različne arhitekturne stile in so povezani z različnimi kraji in časi. Zgodovino človekove kulture je umestno razdeliti v širša obdobja. O primernosti teh delitev se lahko prerekamo, toda sedaj so trdno zasidrane v našem jeziku in nujne pri določanju perspektive. Začenjamo z antičnimi civilizacijami Grčije in Rima, ki so cenjene zaradi svoje literature, filozofije in veličastnih ruševin. Te civilizacije se imenujejo »klasične«, kar je dogovorni izraz. Sprejete so kot temelj oblasti in umetniških dosežkov, zato so produkti teh družb na splošno poimenovani kot »klasični«. Oxfordski slovar angleškega jezika navaja, da se je v tem smislu izraz prvič uporabil leta 1607 (nanašajoč se na tekste, ne na arhitekturo). Drugo pomembno klasično obdobje je sodobno, začenši z renesanso, ponovnim rojstvom klasične učenosti, ki je znano tudi kot »humanizem«. To nam poda štiri obdobja v zgodovini sveta, dve razsvetljeni in dve mračni. Obstajal je starodavni svet, h kateremu je sodil antični Egipt, nato klasični svet antične Grčije in Rima. Med padcem Rima in renesanso je obstajal srednji vek, obdobje z ničemer, kar bi priporočali. Nato je prišla renesansa, moderna doba, razum in napredek. Četudi gre za pretirano poenostavitev, pa je koristna za razumevanje različnega slovesa različnih arhitekturnih tipov. Arhitektura klasičnega obdobja je bila občudovana in imitirana. Arhitektura srednjeveškega obdobja je bila sprejeta manj resno. A od takrat, ko so bili vpeljeni omenjeni izrazi, se je vse to spremenilo. Sedaj vemo o srednjem veku mnogo več in njegove arhitekture ne želimo tako zlahka odpisati. Vseeno pa periodizacija ostaja na svojem mestu. Še vedno govorimo o »srednjem veku« kot vmesnem obdobju, četudi nočemo reči, da si zasluži, da ga prezremo in pozabimo, kaj se je v njegovem času dogajalo.

Če pogledamo širše, potem postane ta kronološka delitev problematična, saj kulturne spremembe, ki jih označuje,

v resnici niso bile spremembe v zgodovini sveta, temveč zgolj spremembe v zahodni evropski kulturi. Skozi povsem neodvisen razvoj niso šle le Azija in obe Ameriki, temveč se je precej drugače razvijala tudi vzhodna Evropa. Antična Grčija je v zahodno tradicijo gotovo vključena zaradi vpliva, ki ga je imela na rimsko razmišljanje o dobrih stavbah. Pravzaprav nima smisla govoriti o »srednjeveški Grčiji«, kajti četudi je bizantinsko cesarstvo ustvarilo znamenite in dovršene stavbe, tam renesanse ni bilo. Na nek način je bila vsa bizantinska kultura zaporedje renesans in občutek grških vladarjev o tem, kdo so, je bil zgrajen na njihovih vezeh z antičnim svetom. Leta 1453, ravno tedaj, ko bi morda lahko rekli, da se je grški »srednji vek« končal, je bila prestolnica Konstantinopol opustošena, kulturna sprememba pa je mesto, sedaj imenovano Istanbul, prestavila v drugačno tradicijo, s katero je postala prestolnica otomanskega imperija. To je povzročilo beg grških znanstvenikov na zahod, pa tudi porast spoznavanja antičnih besedil, ki je bilo tako pomembno za vznik renesanse. Jasno je torej, da je ideja o srednjem veku in renesansi precej lokalna tradicija. V Ameriki ni bilo srednjeveškega obdobja, saj tam ni bilo klasične civilizacije. Na vzhodu Evrope ni bilo srednjeveškega obdobja, kajti tam ni bilo obujanja klasične kulture. Velja omeniti tudi to, da obstaja nekaj pomislekov o tem, ali renesansa predstavlja spremembo v svetu umetnosti ali pač v širšem družbenoekonomskem svetu. V arhitekturni zgodovini je splošno sprejeto, da se je renesansa začela leta 1420, ko je začel Brunelleschi graditi kupolo katedrale v Firencah. Ta ni enostavno preseгла dosežkov rimskih graditeljev kupol, saj naj bi, preden se je lotil podviga, Brunelleschi opravil skrbne študije rimskih ruševin. V umetnostni zgodovini je ta prelom postavljen v odkritje geometrijske perspektive v Brunelleschijevem krogu. Dogajala se je še ena daljnosežna sprememba, ki je napredovala bolj postopno, in sicer propad fevdalne oblasti, saj so si trgovci nakopičili bogastvo, večje od tistega, ki so ga imeli dedni principi. Občutek novosti